

UDK 821.163.4.09-31

Pregledni rad

Sofija KALEZIĆ-ĐURIČKOVIĆ (Podgorica)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

pgstudio@t-com.me

SVJEDOČANSTVA O POBUNI (Romani Borislava Jovanovića)

U radu *Svjedočanstva o pobuni* autorka Sofija Kalezić-Đuričković čitateljskoj publici kritički i analitički približava romane crnogorskog književnika Borislava Jovanovića. Borislav Jovanović (1941, Danilovgrad) je veoma raznovrstan i plodan stvaralac, čiji bogati kreativni razvojni luk predstavljaju romani i zbirke poezije, književna kritika i publicistika, kao i knjige za djecu. Tokom 1990-ih i kasnije on je, kao književni kolumnista u kulturnoj rubrici *Pobjede* i *Crnogorskog književnog lista*, afirmisao plejadu mlađih crnogorskih pisaca. Smatra se najznačajnijim tumačem savremenih tokova crnogorske literature, a njegova zbirka esaja *Crnogorski književni urbanitet*, predstavlja najviše citirani književno-kritički pogled na crnogorsku modernu književnost.

Jovanović se bavi i temama iz crnogorske kulturne istorije. Njegovi radovi o toj problematici su objedinjeni u knjigama *Libroskopija*, 2002. i *Crnogorski književni urbanitet*, 2005. godine. Kao pjesnik, Jovanović je dobitnik *Ratkovićeve nagrade*, najvećeg crnogorskog priznanja iz oblasti poezije za zbirku pjesama *Kenotaf* (2006). Objavio je zbirke poezije: *Starac i zvijezde* (1979), *Staze* (1983), *Amputacije* (2001), *Okivanje Thanatosa* (2005) i *Vidimo se u poeziji* (2015). Ostvarenja iz njegovog bogatog književnokritičkog opusa nose nazive: *Libroskopija: Prikazi iz savremene crnogorske književnosti i historiografije* (2002), *Crnogorski književni urbanitet: Nacionalna literatura na prelazu Milenija* (2005), *Svemoderna Montenegrina – Od tradicionalizma do postmodernizma* (2005), *Nova crnogorska književnost* (zbornik) i *Biblion: Crnogorska poezija devedesetih* (2006). Objavio je izbor iz poezije Radovana Zogovića povodom stogodišnjice rođenja ovog pjesnika *Spornik* (2009).

Ključne riječi: *crnogorska književnost, Borislav Jovanović, roman, istorija, tradicija*

Borislav Jovanović (1941, Danilovgrad) veoma je raznovrstan i plodan stvaralac, čiji bogati kreativni razvojni luk predstavljaju romani i zbirke poezije, književna kritika i publicistika, kao i knjige za djecu. Tokom 90-ih i kasnije on je, kao književni kolumnista u kulturnoj rubrici *Pobjede i Crnogorskog književnog lista*, afirmisao plejadu mlađih crnogorskih pisaca. Smatra se najznačajnijim tumačem savremenih tokova crnogorske literature, a njegova zbirka eseja *Crnogorski književni urbanitet*, predstavlja najviše citirani književno-kritički pogled na crnogorsku modernu književnost.

Jovanović se bavi i temama iz crnogorske kulturne istorije. Njegovi radovi o toj problematici su objedinjeni u knjigama *Libroskopija*, 2002. i *Crnogorski književni urbanitet*, 2005. godine. Kao pjesnik, Jovanović je dobitnik *Ratkovićeve nagrade*, najvećeg crnogorskog priznanja iz oblasti poezije za zbirku pjesama *Kenotaf* (2006). Objavio je zbirke poezije: *Starac i zvijezde* (1979), *Staze* (1983), *Amputacije* (2001), *Okivanje Thanatosa* (2005) i *Vidimo se u poeziji* (2015). Ostvarenja iz njegovog bogatog književnokritičkog opusa nose nazive: *Libroskopija: Prikazi iz savremene crnogorske književnosti i istoriografije* (2002), *Crnogorski književni urbanitet: Nacionalna literatura na prelazu Milenija* (2005), *Sv moderna Montenegro – Od tradicionalizma do postmodernizma* (2005), *Nova crnogorska književnost* (zbornik) i *Biblion: Crnogorska poezija devedesetih* (2006). Objavio je izbor iz poezije Radovana Zogovića povodom stogodišnjice rođenja ovog pjesnika *Spornik* (2009).

Autor je i nekoliko zbirki pjesama za djecu: *Rječnik djetinjstva*, *Kad vam kažem*, *Tata ti si fantastičan*, *Dva sunca*, *Priče sa sedmog sprata* i *Ja, trotinet i internet*, za koju je dobio nagradu za najkvalitetniju knjigu u Crnoj Gori 2014. godine. Jovanović je dobitnik nagrade *Boško Pušonjić* za najbolju reportažu, *Sedmi januar* SO Mojkovac, novinske nagrade za životno djelo – *Crnogorac* i nagrade Crnogorskog društva za ukupan doprinos crnogorskoj književnosti za najmlađe.

Iz naslova Jovanovićevih romana: *Mala Moskva*, *Bijeli gavran*, *Platonov plač*, *Homerov arhipelag* i najnovijeg romansijerskog djela – *Laureta*, mogu se naslutiti autorova osnovna inspirativna vrela i stvaralački podsticaji. Tematsko-motivski spektar Jovanovićevih romana veoma je razuđen i kreće se od okrenutosti starini i promišljanja doba starostavnih, do traganja za nacionalnim identitetom. Već iz samog navođenja elementarnih bio-bibliografskih podataka vezanih za ličnost i djela Borislava Jovanovića, nije teško zaključiti da je ovaj književnik sudbinu crnogorske književnosti uzeo u svoje ruke, upustivši se u poduhvat jednog revolucionisanja s više aspekata – kao hroničar, tumač, pjesnik i romanopisac.

U uvodnom segmentu svog djela *Crnogorski književni urbanitet*, Jovanović citira misao T. S. Eliota: „Sposobnost svake književnosti da se obnavlja,

da stremi novoj stvaralačkoj aktivnosti, da otkriva nove spojeve riječi, zavisi od dvije stvari. Prvo, od spremnosti da primi ili asimiluje uticaje sa strane. I drugo, od spremnosti da se vraća i napaja sa sopstvenih izvora. Kada je riječ o drugom, svaka književnost mora imati sopstvene izvore, duboko ukorijenjene u njenu istoriju – **Tomas Eliot**. Moje traganje za literaturom je traganje za estetskim. I to je primarno polazište mog pogleda na ono što je u crnogorskoj književnosti nastajalo u posljednjoj deceniji prošlog i prvim godinama ovog vijeka“ (Jovanović 2005: 13).

Prvi Jovanovićev roman – *Mala Moskva* (Dignitas, Cetinje, 1998), može se tretirati kao zbirka pripovjedaka istovjetnog motivskog opusa ili kao roman mozaičkog karaktera, čime se pridružuje korpusu razuđene literature u okvirima domaće književnosti posvećene fenomenu Informbiroa i Rezolucije, te golootočkog iskustva u njegovom zaleđu. Ostvarenja *Noć prije i poslije pisanja ove knjige ili glas Svetlane Alilujeve Staljin*, *Ikona na nebu*, *Konjski ujed*, *Zvonar rogljičke crkve*, *Posljednje Abramovo bjekstvo*, *Slučaj Čokete kamenoresca*, *Crveno nebo*, *Pljuvaonica*, *Čuvar fotografija*, *Brijest*, *Neotvoreni dosije*, *Kraj*, *Noć prije i poslije pisanja ove knjige ili glas Tiodora Ristova* – čine kompaktan problemski i značenjski korpus *Male Moskve*. U njegovim okvirima i motivskim dijapazonima autor u raznorodnim umjetničkim varijetetima piše o traumama i nesporazumima, dubokim nelogičnostima i izdajama burnog poslijeratnog vremena, ali i rijetkim proplamsajima čovječnosti koja je vrijedjela da bude zabilježena i očuvana u formi ove neobične i živopisnim jezikom ispričane storije.

Piščev razgovor s pocijepanim i svojom rukom spaljenim rukopisom, napisanim na istu temu deceniju ranije, krajem osamdesetih, Jovanović je zamijenio odlomkom iz *Memoara Svetlane Alilujeve Staljin*, nadjenuvši priči ime *Noć prije i poslije pisanja ove knjige ili glas Svetlane Alilujeve Staljin*. „A tokom moje mladosti“, kazao glavna junakinja ove pripovijesti, „on (Staljin) je za mene bio apsolutni autoritet. Sve me je učilo i tjeralo da vjerujem u taj autoritet iako je oko nas bilo toliko nesreće. Mogla sam jedino da zaključim da je za to neko drugi kriv. Dvadeset sedam godina bila sam svjedok duhovne propasti sopstvenog oca, gledajući iz dana u dan kako sve ljudsko u njemu nestaje i kako se postepeno pretvara u sumorni spomenik samome sebi. Ali moja generacija je učena da misli da je taj spomenik otjelovljenje najljepših ideala komunizma, njegova živa personifikacija. Malo po malo, postalo je jasno ne samo da je moj otac bio tiranin i 'vođa svih naroda i vremena', da je sproveo krvavi teror koji je uništio milione nedužnih ljudi, već i da je cio sistem koji je to omogućio u korijenu bio truo“ (Jovanović 1998: 9).

Josif Visarionovič Džugašvili Staljin (1878–1953) bio je prvi Generalni sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza od

1922. do smrti 1953. Staljin je preuzeo vodeću ulogu u sovjetskoj politici nakon smrti Vladimira Iljiča Lenjina 1924. godine, postepeno marginalizujući svoje političke protivnike sve dok nije postao neprikosnoveni lider Sovjetskog Saveza. Cijelo zdanje koje je on napravio i na čijem čelu se nalazio gotovo tri decenije pogubne za ruski i ostale narode, na poslijetku se srušilo iz temelja, a njegovi akteri nijesu uspjeli izbjeći moralnu i ljudsku odgovornost za živote miliona nedužnih ljudi.

Svetlana Alilujeva svog oca opisuje kao ćutljivu i kontradiktornu ličnost, na koju ni njegova porodica nije imala nikakvog uticaja, a unuke čije su slike krasile zidove njegove rezidencije nije ni viđao. Svetlana dugo nije bila u stanju da shvati kakav se pakao odigrava u njenoj zemlji, a svirepe tragedije nijesu pošteđjele ni njenu porodicu. Staljinova tajna policija uhapsila je njegovog šuraka, starog gruzijskog boljševika Švandizea, njegovu ženu Mariju i sestru Mariku, a nakon toga i njegovog pašenoga, poljskog komunistu Stanislava Redensa. Oni umiru u zatvoru, a Svetlana kao trinaestogodišnja djevojčica zaključuje da je sve to rezultat neke strašne zbrke i nesporazuma.

Staljinova svastika duševno je oboljela u zatvoru, dok je Jevgenija Alilujev, udovica njegovog šuraka izdržala, potpisujući sve optužbe, od špijunaže i trovanja muža do izdaje zemlje i kontakta sa strancima. Provela je šest godina u samici, da bi tek 1954. optužbe protiv nje bile povučene. Svetlanina majka ne mogavši sve to da izdrži, izvršava samoubistvo u trideset i prvoj godini, ophrvana dubokim očajem i nemogućnošću da bilo šta promijeni. Nakon ovih događaja, Svetlana ide u katolički manastir u Švajcarskoj, gdje se pred kraj života zamonašuje, želeći da iskupi grijeha svog oca.

„Maja 1962. godine krstila sam se u pravoslavnoj crkvi. Moje krštenje je bilo važan simbolični događaj u mom životu. Meni nijesu bile važne hrišćanske dogme, već vječni život, vječno dobro, sveta tajna krštenja koja se sastoji u odbijanju zla i laži. Vjerovala sam u zapovijest 'ne ubij'. Vjerovala sam u istinu bez nasilja i krvoprolića. Vjerovala sam da svevišnji um, a ne tašti čovjek upravlja svijetom. Vjerovala sam da je Duh istine snažniji od svih materijalnih vrijednosti. I kad je sve ovo moje srce primilo, djelići marksizma i lenjinizma koje sam učila od djetinjstva nestali su kao dim“ (Jovanović 1998: 12). Reklo bi se da je predmetna inovantnost ovog ostvarenja u čijim se okvirima tretira Staljinov odnos prema sopstvenoj užoj i široj porodici, s obzirom da se u dosadašnjoj literaturi o ovoj tragičnoj temi neuporedivo više pisalo sa aspekta njegove torture prema ruskom narodu – bila dostojna građe romana neorealističke profilacije.

U drugim pripovijetkama *Male Moskve* autor piše o selu Rogljici i njegovim stanovnicima, što neodoljivo podsjeća na sliku Rusije u malom i na sve ono protiv čega se politika poslijeratne Jugoslavije nastojala boriti, bez

svijesti da zapravo oponaša upravo staljinistički režim vladavine. Zbog njenih žitelja koji teže komunističkoj ideologiji i slijepo je slijede, ova oblast Crne Gore dobija epitet Moskve u malom. Na žalost, i u njoj vrlo brzo počinju da se odigravaju paradoksalnosti i „zastranjivanja“ specifična za veliku Moskvu. Tako jedan njen mještani po tajnom partijskom zadatku još tridesetih godina XX vijeka odlazi u Sovjetski Savez, gdje radi na izgradnji hidrocentrale ironično nazvane „Novo vrijeme“. On tamo predano usavršava istoriju komunističke boljševičke partije, kao što je nekada znao *Očenaš*, zbog čega svako pismo potpisuje sa „Vaš i Staljinov Arsenije“. Stanovnici Rogljice, mjestu koje samim nazivom asocira da se nalazi na „rogu svijeta“ zbunjeno i uplašeno gledaju u usplamtjelo nebo, dok im se čini da ih odatle posmatra i smješka im se Staljinov lik.

I brojne druge umjetničke slike u *Maloj Moskvi* hiperbolizovane su ili su prikazane kroz fantazmagorijske ili ironično intonirane predstave, kao kada junak Erak Eterović iz pripovijetke *Neotvoreni dosije* s nepoznom ženom na podu svoje kancelarije vodi ljubav, uvjeren da ga sa slike posmatra Veliki Vođa: „Noć je bila ljetnja, puna nekih lijenih i pospanih zrikavaca. Oči, i bluza iskočila iz tijesne i svilenkasto zavrnutе haljine, govorili su sve. Njene obline počele su dvostruko da se uvećavaju. Svijet je mirisao na poludjelo žensko tijelo. Ona je počela da skida njega, on je počeo da skida nju. Slatki bol je ispunjavao njihova tijela. Grlili su se spolja i iznutra. Zaboravljali su na život i na smrt. Dva gola tijela bili su kao jedno zakovano za pod kancelarije. Razdvajali su se i spajali, nastajali i nestajali. Snažni i tvrdi kao kost, meki i vlažni kao nepoznato tkivo. Ona je osjećala njegovu muškost, on je mjerio njenu ženskost. Ulazili su jedno u drugo. Erak je zaboravio i na Sliku i na tapacirana vrata. Na sve špijunske šapate koji su ispunjavali kancelarije i kao utvare razdirale mu dušu. Njih dvoje su odlazili do neba. Svlačila se i oblačila kosmička ljepota“ (Jovanović 1998: 118). U završnici pripovijetke Erak ne psuje samo Vođu i njegov sistem vladavine, nego i svijest naroda koja je stvarnost pretvorila u veliku špijunku.

Poetski intonirani prizori u Jovanovićevoj prozi intenzivno se i naglo smjenjuju sa onim animalnim i obezličnim, kao u priči kada glavni junak Branko Bunar shvata da mora da ide na robiju zato što je napisao pjesmu *Crveno nebo*, u kojoj je zapravo asocirao na sliku prirode koja se budi i nestaje, a ne na komunizam ili zato što je čitao roman *Braća Karamazovi*, ne sluteći da su komšije koje su kod njega dolazile zapravo doušnici tajne policije – njenog krila sarkastično nazvanog *Odjeljenje za zaštitu naroda*: „Na banderi, koja se nalazila desno od njega“, nastavlja svoje kazivanje pisac, „nalazio se uhapšenik koji je bio isljednik u ženskom logoru. Tu ga je dovela ljubav prema jednoj od osuđenica. Zvala se Zorka. U zatvor je stigla zbog svojih

ljubavnih veza sa ljudima koji su kasnije hapšeni. Njenu ljepotu nije moglo da sakrije ni robijaško odijelo, ni zatvorski život. Očima joj se vrzmala boja priobalnog mora koja se nije mogla ničim zarobiti. Ista radost dolazila je i od njenog visokog čela i uvijek nabubrelih usana. Za njega je Zorka bila Boginja. Isplivala iz mora posutog ljetnjom mjesečinim. Umotana u nevidljivi svileni svlak svjetlosti“. Međutim, prilikom smotre obnaženih tijela kažnjenica, stražari uviđaju da Zorka jedina nema modrice i isljednika kažnjavaju gledanjem u sunce (Jovanović 1998: 74).

Branko Bunar nije stigao da otpjeva pjesmu koja se morala pjevati po povratku iz zatvora: „Evo mene, idem iz daleka, izgrađenog novoga čovjeka“ jer ne mogavši da izdrži robijaške muke, iz kamenoloma uzima svoj veliki malj i odlazi na obližnju hrid: „Skinuo je dršku i kroz gvozdeni otvor alatke provukao žicu vežući je u omču i stavljaajući sebi oko vrata. Onda je sa maljem, kojeg je pridržavao niz grudi, skočio u more. Padao je visoko podignutih ruku. Tamo gdje je probio vodu, uskipjela je i boja soli. U logoru je ubrzo oglašen nestanak jednog malja. Branka Bunara više niko nije tražio“ (Jovanović 1998: 78).

Borislav Jovanović u neorealističkom i modernističkom maniru odslikava traumatično vrijeme sredine XX stoljeća u Crnoj Gori, bogateći ga i „začinjavajući“ magičnim umjetničkim predstavama kao u ostvarenju kada se djevojka iz pripovijetke *Konjski ujed* kupa, dok je žitelj Rogljice iz prikrajka posmatraju: „Krili smo se jedni od drugih, zaboravljali na ubitačno sunce i sve što je postojalo. Zamišljala sam kasnije kako se u njihovim očima, po raspamećenom žaropeku bjelasa i poigrava moje tijelo. Kako su im nabrekle zenice. Tom čudu nije mogao da odoli ni slijepi starac, Đikan... Vjerovao je da će tako jednog dana i progledati“ (Jovanović 1998: 24).

U tekstu *Između Male Moskve i crnogorskog Makonda* Zuvdija Hodžić zaključuje: „A onda dolazi do preloma, razbijanja sna i iluzija, raskida i skukoba sa bratskom Rusijom, što do temelja potresa Rogljicu. Jedni pjevaju: 'Oj, Rusijo, majko mila/ Vazda si nam mila bila/ Nema toga ko nas smije/ Odvojiti od Rusije', a drugi: 'Oj, Staljine, stara bako/ Ne vara se Tito lako' i 'Ne vara se Tito dika/ Ni partija od čelika'. Širi se strah, sumnje, javljaju se doušnici, udbaši, podvale. Mala Rogljica postaje zaista mala Moskva, ona iz strahovlade Staljina... Na kraju knjige, Tiodor Ristov na samrtnom času saopštava piscu (čitaocu) svoje viđenje života i ljudi, vremena, prolaznosti, ali i nekih vječitih istina, neizbježnosti i nepredvidljivosti (ili predvidljivosti) ljudskih sudbina i događaja. Pisana po autorovoj zabilješci 'osamdesetih godina do kraja 1989.', dakle punu deceniju, knjiga *Mala Moskva* je vrijedno umjetničko djelo, originalno, koje se čita 'u dahu', mada je čitalac svakog trenutka svjestan da pred sobom ima knjigu kojoj će se ponovo vraćati, jer ona to zaslužuje“ (Hodžić 2000: 6).

Junak Radonja Jovanov jedan je od rijetkih u ovom selu koji je video Moskvu i posjetio Lenjinov mauzolej, govoreći da u njemu ne počiva tijelo vođe Boljševičke partije, već nekog anonimnog seljaka. Čak ni kip Lenjinov zapravo predstavlja kopiju njegovog dvojnika, koji je nakon što je kip napravljen – ubijen. Stanovnicima Rogljice on govori da bi na vrh Spuške glavice ili Garča trebalo postaviti spomenik Staljinu ili Lenjinu, toliko velik da im se glava vidi i kad padne najveća magla, što je za njega značilo prikazati ih u prirodnoj veličini!

U romanu *Mala Moskva*, posvećenom naličju i deformitetima komunističke ideologije, Borislav Jovanović ispisuje jedne od umjetnički najvrjednijih stranica savremene crnogorske književnosti, podsjećajući nas da ne zaboravimo vlastite zablude, odanosti i strahove, odnosno da ih shvatimo kao putokaz koji nas u terapijskom pogledu i smislu može vratiti korijenima naše ljudske suštine. Tako posmatrano, lično i kolektivno iskustvo prestaje da bude zbir naših pogrešnih predstava i razočarenja i izrasta u konstruktivistički princip koji nam pomaže da obnovimo rasute komadiće sopstvenog kolektivnog i individualnog, svjesnog i nesvjesnog.

Živopisan i svjež crnogorski jezik, arhaično profilisan, obojen kako prefinjenim spektrom stilsko-izražajnih sredstava, tako i piščevom senzibilnošću i specifičnom emocionalnošću – predstavljaju posebnu vrijednost ove knjige.

Drugo po redu narativno ostvarenje Borislava Jovanovića *Bijeli gavran* (*Roman o imaginarnoj biblioteci nekoliko čitanja ili Dnevnik Đurđa Crnojevića*), Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2011), predstavlja zreo i veoma slojevit roman, koncipiran iz više pripovjedačkih nukleusa i na više semantičkih nivoa. Ovo se djelo može tumačiti i kroz opsjednutost zavičajem, njegovom zadivljujućom ljepotom, slojevima istoričnosti i kulture, čineći sveobuhvatnu sintezu istoriografskog, dokumentarnog i intimnog autorskog pečata. Pisac predstavlja traganje za slojevima crnogorske duhovnosti od iskona do savremenosti, te preispitivanje istorijske prošlosti u čijem središtu projektuje *Dnevnik Đurđa Crnojevića*, *Slovo* i *Knjigu* kao istorijsku i metafizičku ideju-vodilju crnogorske duhovnosti identiteta i jezika.

U pogledu spoljašnje kompozicije roman se sastoji od dvanaest poglavlja objedinjenih kroz fikciju koja je „drevna ljetopisnica, a knjigotvorstvo je estetska inverzija svijeta“, kako je u prološkoj pjesmi iskazano. Na taj način pisac sugerise najbitnije odrednice ovog djela: sudbinsku povezanost Crnogoraca sa Knjigom i Zavičajem, odnosno sa vlastitom kulturom i istorijom. Svi slojevi ovog proznog diskursa odnose se na piščevo sjećanje i njegovu vezanost za knjigu i zavičaj – samo je takva sudbinska veza i mogla da stvori ovu knjigu.

Motiv biblioteke je jedan od nadređenih u ovom romanu, oslanjajući se na Borhesovsko i Kišovsko traganje za civilizacijskim korijenima. Kako precizno primjećuje Pavle Goranović u recenziji *San o biblioteci*, „Vjerovatno presudni momenat u razumijevanju romana *Bijeli gavran* jeste poimanje književnosti kao (duhovnog) zavičaja. Isto tako, jasno je da se zavičaj razumijeva kao metafora, štaviše kao 'dvojna metafora'. Ta neprestana potraga za samim sobom odvija se pod okriljem dvojnika u različitim razdobljima i u plaštu nekog od junaka (Đurđe i rasute njegove familije, rasutog potomstva), sebe, bližnjih... Ona je katkad izazvana nostalgija. Tek, usud *Bijelog gavrana* je usud zavičaja“. Posebno estetičan i vrijedan sloj romana predstavlja piščevo sjećanje na djetinjstvo i crnogorski kamen, školovanje, prvu ljubav, studentski Beograd, te duhovno i intelektualno sazrijevanje (Goranović 2011: 250).

Svako se poglavlje ovog djela može posmatrati u mreži različitih odnosa dinamično organizovane umjetničke strukture. Jovanović suvereno vlada modelovanjem materije određujući odnose među njihovim djelovima u činu estetske artikulacije, uspostavljajući funkcionalne korelacije između čitaoca i djela. Piščeva eruditnost predstavlja tek polazište za sopstveno preispitivanje i kritičko prevrednovanje istorije i mita, te arhetipskih slojeva. Upravo Jovanovićev umjetnički postupak mogu se odnositi riječi Iva Andrića: „Razmišljao sam o drevnim danima i sećao se godina večnosti“.

U kontekstu spominjanja upotrebe istorijsko-antropološke građe impresionira činjenica koliko obimnu i kvalitetnu literaturu je autor koristio za koncipiranje ovog romana; građa i citati su konsultovani iz ostvarenja, kao što je zabilježeno u *Književnoj naznaci—Oktoih prvoglasnik, Hrisovulja Ivana Crnojevića, Njegoševa bilježnica, Testament Đurđa Crnojevića* dr Miloša Miloševića, *Pashalni ciklus Đurđa Crnojevića* Boška Mijanovića, *Antropomorfološke osobine Petra II Petrovića Njegoša* dr Božine M. Ivanovića, *Prenos i sahrana posmrtnih ostataka Nikole Prvog Petrovića Njegoša* Svetislava Vujovića, *Zbornik povodom pola milenijuma crnogorskog štamparstva Matice crnogorske, Mediteranski brevijar* dr Predraga Matvejevića, kao i iz knjige *Mitološki simboli*“ (Jovanović 2011: 259). Naravno, to je samo jedan dio literature, a ono što predstavlja stvaralački duh ovog pisca jeste nezaobilazni fond svjetske i jugoslovenske književnosti ugrađen u njegovo estetsko biće. Literatura koju je pisac konsultovao u pripremi za nastajanje svog djela dovoljno govori o Jovanovićevoj stvaralačkoj radionici i njegovoj spisateljskoj odgovornosti.

Kažu da je pisac najbolji i najkreativniji u onim elementima strukture svog djela koji se odnose na zavičaj i zavičajnost, što je slučaj i sa Borislavom Jovanovićem koji na jedinstven i neponovljiv način snagom svoje ljubavi i divljenja zavičaju oplemenjuje svaki kamen i travku svoje uže i šire postojbi-

ne. Andrićevski snažno je opisao vezanost crnogorskog čovjeka za kamen koji je njegov istinski zavičaj, za njegovo klesanje, stvaranje ljepote i harmonije iz kamena i sunca. Tesari crnogorski i njihove suvomeđe su čista poezija traganja za ljepotom i suštinom ljudskog napora da se ostvare u vlastitom trajanju.

Svaki sloj romana *Bijeli gavran* počiva na jednom ili na više materijalnih podsticaja proisteklih iz spomenute literature, koji tek dobijaju svoje ovaploćenje u bogatoj i životodajnoj umjetničkoj transpoziciji spomenutog autora. Sve bi to bila, kako reče Dobriša Cesarić „mrtva slova na papiru“ da nije talenta i mašte, visokih uzleta duha i dubokog promišljanja svijeta i riječi, njihovog dopunjavanja i sadejstva.

„Jovanović je uspio da istoriju 'ukroti', da je kao demonsku silu transponuje u estetsku ravan, u svijet romana koji predstavlja demitologizaciju i destrukciju istorijskog“, u pogovoru romanu naslovljenom *Jedinstveno i netipično djelo* ističe Marijan Miljić. „Po karakteru teksta reklo bi se da se radi o poetizovanoj prozi, o tekstu u lirsko-metafizičkom ruhu, o romanu u fragmentima, svojevrsnom kulturno-istorijskom mozaiku, ikonostasu u hramu svoga *Ja*, o djelu zasnovanom na osobenoj poetici u građenju ne samo osobenog sklopa i strukture, nego i cjeline, iz čijih dubljih, tamnih slojeva isijava ono neuhvatljivo estetsko s dva lica – licem ljepote i licem istine. Umjetničke istine, prije svega“ (Miljić 2011: 257).

Princip unutrašnje kohezije romana temelji se na jedinstvu raznolikosti. Iza toga jedinstva, u nedefinisanim prostorima i na nevidljiv ali stvaran, nedvosmislen način osjeća se i doživljava autorski duh ili personalitet. Usljed jedinstva svih sastavnih elemenata djela – teme, sižea, deskripcija, motiva, junaka, ideja i drugih organskih komponenti koje se nalaze u nerazlučivoj sprezi i međusobnoj uslovljenosti, čitanje romana *Bijeli gavran* pobuđuje specifičan estetski doživljaj.

„Roman Borislava Jovanovića kao da je do sada bio skriven u nekoj tajnoj riznici zajedno sa dnevnikom Đurđa Crnojevića, kao da smo ga iznenada otkrili i dali krila *Bijelomgavranu* da poleti u ruke čitalaca“, preporučila je roman za publikovanje svojoj izdavačkoj kući Jelena Đurović u *Riječi izdavača*. „A sudbina čitalaca ovog romana je da kroz čitanje postanu i njegovi junaci. Ovaj roman je sam po sebi tajna i velika avantura za njegove čitaoce i njegove kritičare. Književno ostvarenje *Bijeli gavran* je i roman o sudbini knjige i njenoj moći. On je nadasve književni spomenik Đurđu Crnojeviću, crnogorskoj duhovnosti, njenim vertikalama, Cetinju i knjizi uopšte. Kako reče sam autor: ...*pisao sam literaturu sa istorijskom inspiracijom iopčinjenošću*“ (Đurović 2011: 11).

Integralno značenje romana *Bijeli gavran* realizuje se u unutrašnjem, duhovnom doživljaju „uhvaćenog“ čitaoca koji na neopipljiv način postaje su-

bjekat romanesknog svijeta. Zato njegovo značenje ne može biti jedno ili jedino. Ono je uslovljeno i međusobno različitim emotivnim i sazajnim uplivom što ga je izazvalo u primaočevom biću, emanirajući se u bogatoj značenjskoj lepezi.

Platonov plač - ogled ličnog identiteta, (Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2011), razmišljanje o sudbini savremenog čovjeka u vremenu bez ljudskosti – kako ga je zamislio i doživio Borislav Jovanović, ima za moto „Nećemo biti šarlatani i jasno kažimo kako ništa na ovome svijetu nije moguće razumjeti... Čovjek će postati bolji ako ga prikažemo takvog kakav je“. A. P. Čehov“. I druga posveta: „Moj radni sto je moje ostrvo bilo gdje“, Ital Calvin (Jovanović 2011: 6). U ovim posvetama prisutne su osnovne premise pišćevog bavljenja razmišljanjima o istoriji ljudskog roda, njegove filozofske i humane suštine na jednoj strani, a na drugoj – isticanje nužne usamljenosti pisca u naponu stvaralačke koncentracije, pri čemu njeguje librocetrično osjećanje i poimanje svijeta – jedinog mjesta kojem realno pripada.

U svom predgovoru *Etički i jeretički romansirana biografija Borislava Jovanovića*, Esad Bajtal o fenomenu pišćevog stvaralaštva precizno otkriva: „A za čim i nad čim plače Jovanovićev Platon? Plače za nama i nad nama. Plače nad neljudskošću jednog ogavno prljavog svijeta. Ovakvog kakav jeste i kakvim ga sami načinismo“ (Bajtal 2011: 234). Pisac u svojoj romansijerskoj zapitanosti traži odgovore na brojna pitanja koja donosi kraj XX i početak XXI vijeka nasilnički krojena istorija od strane osionih totalitarista, kod kojih nema nimalo milosti i razumijevanja za ljudsku tragediju i patnju.

Radeći kao novinar, pisac je imao bogat materijal i podsticaj za brojne primjere ljudske animalnosti. Posebno ga pritom vrijeđa uskogrudost intelektualaca i njihovo zaklanjanje od stvarnosti u kojoj nastoje da žive svoje male živote. Pišćeva savjest je uzdrmana, ne može da nađe odgovor na brojna pitanja koja mu svakoga dana nameće realnost u kojoj živi, on se buni protiv falsifikovanja istorije i zalaže za osnovne etičke i moralne postulate života crnogorskog čovjeka – čojstvo i junaštvo.

Protagonisti ovog romana su otac i sin – Veliki Čitač i Mladi Filozof. Oni se u ovoj ubojitoj igri kreativnog duha i istinskog prožimanja njihovih života, sudbina i interesovanja – predaju literaturi i umjetnosti kao jedinom smislu života, koji ih štiti od surovog stoljeća i nedostojnih ljudskih igara koji im zagorčavaju život. Veliki čitač zapaža to utrkivanje u mržnji i negiranje onoga što predstavlja najveću vrijednost Crne Gore.

„Jer Crna Gora nije za mene samo geografski, nacionalni, državni, istorijski i porodični pojam. Ona je nešto dublje od toga, moja misao, moj duh i moje tijelo, moja etika, moja poetika i metafizika - velika lektira, Vavilonska i Lovčenska biblioteka“ (Jovanović 2011: 38). Pisac se prisjeća trenutka kada

su se čuli noćni glasovi i lupanje, prijetnje njegovom sinu (Mladom Filozofu). I jedan i drugi nalaze spas u pisanju i ako nijesu ni naslućivali da pišu dnevnik jedan o drugom. Iste su im impresije, iste knjige i događaji, ali i jedan i drugi uspijevaju da sačuvaju ono što je specifično njihovo. Veliki Čitač se sjeća svoga oca i svetosti svega što je od njega naučio. Isto tako, sjeća se Mladog Filozofa koji je rastao uz njegove riječi kada mu je poklonio za petnaesti rođendan *Odbranu Sokratovu*.

I pored toga što su pojedini odjelci obogaćeni digresijama i rukavcima, *Platonov plač* je roman mozaičkog karaktera. Kao i u romanu *Bijeli gavran*, autor umeće niz već objavljenih tekstova, eseja i dnevnčkih zapisa, što ovu proznu formu čini raznovrsnom, pa ona obiluje različitim oblikovnim metodama, od dijaloške, dramske, dokumentarne, pripovijedanja u obliku pisma, pričanja u obliku dnevnika, metode toka svijesti ili unutrašnjeg monologa, kao i metode niza pripovjednih oblika u prvom licu – u okviru trećeg lica.

U svojoj studiji *O romanu*, Mihail Bahtin piše o osnovnim tipovima kompoziciono-stilskih jedinstava na koja se obično razlaže romaneskna cjelina: neposredno autorsko, književno-umjetničko pripovijedanje (u njegovim najrazličitijim varijantama); stilizacija različitih oblika usmenog pripovijedanja u svakodnevi; stilizacija različitih oblika poluknjiževnog pripovijedanja u svakodnevici (pisma, dnevni); različiti oblici književnog vanumjetničkog autorskog govora (moralno-filozofska, naučna razmatranja, retorička deklamacija, etnografski opisi, protokolarna obavještenja i slično) i, najzad, stilski individualizovani govor junaka „Ulazeći u roman“, nastavlja Bahtin, „ta raznorodna stilskaja jedinstva slažu se u njemu u skladan umjetnički sistem i potčinjavaju se višem stilskom jedinstvu celine, koje se ne smije poistovjetiti ni sa jednim njemu potčinjenim jedinstvom“ (Bahtin 1989: 400).

U dijalogu između oca, Velikog Čitača i sina, Mladog Filozofa, pisac smatra da se prava istina nalazi u književnosti. Kroz preplitanje životnih priča oca i sina, pisac ukazuje i na potrebnu dozu hrabrosti koja omogućava traganje za prostorima slobode i istine. „Nalik Pekićevom konceptu“, u prikazu *Traganja za slobodom* navodi Bogić Rakočević, „po kojem pisanje mora biti uslovljeno stvarnošću, ali i konceptualizmu čiji je moto rad sa tuđim govorom, Jovanović u ovoj fragmentarnoj, mozaičkoj knjizi ređa različite sličice iz sopstvene, kao i prošlosti uopšte. Od kvantne fizike do onih iz porodičnog albuma, od civilizacijskih uzleta do neviđenog ljudskog posrnuća devedesetih godina prošlog vijeka kada se, kako pisac kaže, u Crnoj Gori 'vodi žestoki verbalni građanski rat' i kada njome 'marširaju sve ideologije koje je zapamtio ovaj vijek'. To je vrijeme nalik seizmičkim promjenama unutar autobiografskog nukleusa gdje je pisac duboko svjestan svoje unutrašnje emigracije i toga gdje se nalazi“ (Rakočević 2011: 145).

Junak Veliki Čitač je kao svoj manifest odabrao pjesmu grčkog pjesnika koji je živio u Aleksandriji u drugoj polovini XIX i prvom dijelu XX vijeka Konstantina Kavafija. Stihovi pjesme *Ono što možeš* glase: „Ako baš ne možeš od svog života/ da učiniš ono što hoćeš,/ pokušaj bar da postigneš/ ono što možeš: ne unižavaj ga/ prečestim druženjem sa svijetom,/ silnim izlascima i razgovorima./ Ne unižavaj ga razbacivanjem,/ čestim razvlačenjem i izlaganjem/ svakodnevnoj gluposti/ veza i susreta/ da ne postane dosadan/ kao da je tuđ“. Pri kraju romana *Platonov plač* Borislav Jovanović zaključuje: „Ako bi danas voskrsao Platon, ovaj svijet bi mu bio stran“ (Jovanović 2011: 146).

Kako je unutrašnja kompozicija romana bazirana na dramskom zapletu, junaci romana “izrastaju” iz primarnog dramskog konflikta. Oni se obračunavaju sa psiholoskim, socijalnim, idejnim, moralnim i ostalim protivrječnoštimama koje društvo i vrijeme u sebi nose i u koje oni ne mogu da se uklape i integrišu. Uslijed spomenute nekompatibilnosti između svijeta u junakovim dušama i spoljašnjeg svijeta, i otac i sin nose pečat tragičnog. Njihov se psihički život ne odvija isključivo pod uticajem svjesnih uzročno-posljedičnih logičkih zakonitosti, već se odigrava i na planu nesvjesnog, afektivnom nivou na kojem se misli i osjećaji sklapaju u originalan umjetnički vitraž.

Zahvaljujući bogatom značenjskom spektru roman *Platonov plač* možemo posmatrati istovremeno kao moderni i postmoderni roman, čiji su kompleksni i zahtjevni za tumačenje slojevi obogaćeni grupisanjem anegdota, velikim brojem homonima i raskošnoj lepezi stilogenih sredstava, među kojima preovlađuju metafora i metonimija, što sve zajedno čini da ono odiše unutrašnjom ritmičnošću i muzikalnošću. Snaga piščevog jezika i načina izražavanja predstavlja osnovni parametar pri procjenjivanju piščevog talenta. Kreativno sazrijevanje Borislava Jovanovića se ogleda u uvjerljivo prikazanoj slici konkretne životne stvarnosti, sistema razmišljanja i vrijednosti koje moderno društvo nameće, našeg sistema selekcije i davanja prioriteta onome što smatramo suštinski važnim.

Putem romana *Homerov arhipelag* (Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, 2013) u još jednoj varijanti Jovanović kreira literaturu kao iskustvo čitaoca kroz mogućnost da se sagleda realnost čovjekovog totaliteta. U ovom djelu pisac modeluje svojevrsan palimpsest, satkan od raznovrsnih fragmenata, koji se motivski i problemski međusobno prepliću i nadovezuju. „Postmoderni okvir njegove naracije podrazumijeva citate, navođenje djela i autora koji su obilježili istoriju svjetske književnosti, kao i važnije civilizacijske odrednice čovječanstva“, u recenziji ovom ostvarenju istakao je Bogić Rakočević. „On nastoji da bude tamo đe je nastala i ostala ljepota svijeta, njegova neprestana zagonetnost, pa otuda u širokoj narativnoj lepezi varira mnoge elemente opažajnog svijeta, kao i globalnog civilizacijskog naslijeđa.

Jovanović i nizom filozofema ispituje neka ustaljena shvatanja i sviknute vrijednosti, a prije svega sopstvenu poziciju u otuđenom i haotičnom svijetu. Jedan od prepoznatljivih zaključaka nakon sopstvenog odmjeravanja s takvim svijetom glasi: „Kad se nema više kud, kad je kraj svih krajeva, okrenimo se sebi“, a čini se kako knjigom provijava njena objedinjavajuća poenta: „Imati riječi, krilate riječi, umjesto svega“ (Rakočević 2013: 167).

Jovanović nam dočarava šta znači biti pisac u vrijeme epohalnih događaja i promjena, u kontekstu dinamično koncipiranog teksta koji ukazuje na misaonog pisca koji pažljivo i suvereno raspolaže snagom umjetničke riječi. Kroz *Homerov arhipelag* provijava duh helenskog doba i antike, u okviru kojeg nam pisac predočava moralne obrasce i primjere ponašanja u životu, podsjećajući nas na Platonovo djelo *Država*, u kojem je ovaj filozof kazao da je zadatak mitologije i filozofije da učvrste hvale vrijedna ljudska ponašanja i da pokažu ljudima kako treba ispravno živjeti.

„Ovaj polihistor i erudita“, istakao je Čedomir Bogićević, „suptilni znalac tanane niti ljudskog bivstva od praizvora i pramaterije do etike i poetike, kao supstancionalne strukture mišljenja bića u čijem je središtu čovjek i njegovo dostojanstvo, u Minervin hram spoznanja prinio je kapitalni dar svog stvaralačkog duha posvećenog epistemologiji mita i logosa kao djelatnih oblika ljudskog bivstva, što filozofsku ekspresiju reflektiraju preko fundamentalnih toposa duhovne baštine čovječanstva - filozofski roman o čovjeku i mitu, o knjizi i životu, o pisanju kao strasti življenja, o ljepoti etičkog i nadahnuću poetičkog, o umstvenim projekcijama čovjekovim kroz vrijeme i prostor“ (Bogićević 2014: 16).

U nastavku teksta Bogićević zaključuje da je crnogorska duhovnost dobila svoj *Sofjin svet*, svog Justejna Gordnera, autora čuvenog romana o istoriji filozofije, ali sa razlikom što je Jovanović napisao filozofski roman o povijesti mita i logosa u funkciji prosvjetljenja ljudskog duha, etičke utemeljenosti mišljenja i bića, te humanističke vizije čovjeka i njegove sudbine. Roman se sastoji iz sedam poglavlja, što simbolički čini sedam Helijevih Rijeka i sedam otoka u akvatorijumu između Scile i Haribde, koji okružuje Arhipelag kao fenomen bura, oluja i brodolomnika. U dramaturgiji duhovnog naslijeđa, pisac nas vraća u prapočetke ljudske poetike, sa pričama koje su nam darovale muze, u prvom redu kćer sjećanja – Mnemosina.

Na palubi jedrenjaka *Marija Magdalena* odvija se veliki simpozijum mudrosti duha, filozofskih rasprava o ustrojstvu društvenih formacija i položaju čovjeka, kroz koji defiluju antički junaci, od Odiseja i Parisa do Sizifa i Diogena. Istovremeno, iskrsavaju i likovi iz savremenijeg stvaralaštva, poput Dantea, Leonarda da Vinčija i Herdera. Monološki traktati potiču iz usta Plejada - sedam Atlantovih kćeri, ljubimica bogova i ljudi, koje su izvršile samoubistvo kad

su shvatile da njihov otac Atlas mora na leđima da drži nebeski svod, nakon čega ih je Zevs pretvorio u zvijezde. Pisac nam poručuje da bez mudrosti i duhovnosti nema vrline, a bez vrline nema ničeg osim povratka u kaos.

„Pisac Jovanović“, nastavlja Bogićević svoja zapažanja o ovom neobičnom filozofskom romanu i stvaralačkom postupku njegovog autora, „iskazuje snažnu ekspresiju eruditskih potencijala svog stvaralačkog duha, potvrđujući da veliki pisac može biti samo onaj koji poznaje povijest svih vremena, jer se kroz takvu sintezu putem velike filozofske strukture ljudskog mišljenja na putu od haosa do logosa svijet oblikuje po mjeri čovječnosti. Beočug ostvarenja prethodnih naraštaja i njihovog svijeta mrtvih – nadovezuje se u lancu otkrića ljudskog duha novih naraštaja, jer su sve pojave u svijetu djelovi opšteg logosa, a mitologija kolijevka, djetinjstvo čovječanstva i trajna odlika ljudske kulture (Đan Batista Viko), a oblici filozofskog mišljenja udruženi sa mitologijom i poetikom prazvor najdragocjenijeg blaga ljudske kulture, zbog čega su jezik, mit, filozofija, antropologija, pjesništvo i književnost jedno isto (Herder) i kao takvi neophodan uslov i pramaterija svake nauke, poezije i umjetnosti (Šeling) (Bogićević 2014: 16).

Pisac postavlja pitanje ima li čovjeka bez sizifovskog napora jer je potrebno sakupiti snagu poput Sizifa, ponijeti teret života i valjati ga uzbrdo, da bi zaključio: „Treba sačovjekovati, to je moja Plutarhova riječ. Srdačno učestvovati, kako u sreći, tako i nesreći svojih saljudi i biti čovjek među ljudima. To je put eutimije. Ona od svakog dana napravi praznik“ (Jovanović 2013: 134). Atorska kovanica –*sačovjekovati*, predstavlja novu etičku dimenziju njegovog rječnika, prerastajući u sinonim za humanitet, međusobnu toleranciju i razumijevanje. Ovako koncipirana poruka etičra Jovanovića, čija je filozofija primarno okrenuta duhovnim potrebama samog čovjeka, upozorava čovječansvo i njegove kormilare na potrebu stalnog preispitivanja, jer kako je Njegoš napisao –*tajna čovjeku čovjekje najviša*.

U ostvarenju *Laureta* koji u podnaslovu nosi naziv: *Roman o piscu i časnoj sestri*, (Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurađ Crnojević, Cetinje, 2015), autor prati tragičnu sudbinu glavne junakinje u vrtlogu zbivanja najvećeg zla dvadesetog vijeka – Holokausta. Pisac je apostrofirano djelo koncipirao iz sedam naizgled samostalnih, a suštinski veoma povezanih cjelina koje objedinjuju Pisac kao glavni muški lik i Laureta, junakinja po kojoj je naslovljen roman.

Glavni junak romana – Pisac na samrtnoj uri preispituje posljednji čin svog života kao mogućnost i izazov za novonastalu naraciju. Baveći se fenomenom vlastite pre-smrtne agonije, on razumijeva paradoks ljudske i vlastite egzistencije: „Čovjek bi živio tek kad umire. Tek tada se istinski događa sebi i tek tada mu se čini da se zbiva ono što je bila samo neka daleka naznaka. Smrt

opisuje san, a san smrt. Traži se posljednja mogućnost ometanja vremena kako bi se odložilo njegovo crno zvono. Život može biti sažet i u jednom blagorodnom pogledu“ (Jovanović 2015: 9).

Taj „blagorodni pogled“ Pisac prepoznaje u liku junakinje Laurete, koja se pojavljuje u najdramatičnijem trenutku njegovog života, dok prikopčan za aparate leži u bolnici. Časna sestra je magičan lik iz kojeg on crpi sopstveno iskustvo, umnožavajući ga simboličnim predstavama vezanim za spiralu života i smrti i „spiralu vasiona“. Ova knjiga sublimira univerzalnu premisu čovjekovog boravka na zemlji jer svako ima svoju knjigu postanja.

U strukturnom pogledu ovo je veoma slojevit roman sa puno zahtjeva, pitanja i isto toliko odgovora koji pokreću interaktivnost na liniji pisac-čitalac-djelo, što neodoljivo podsjeća u trenucima najveće umjetničke uspjelosti na roman *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice, gdje se svaka sličnost i različitost iscrpljuju detaljima borbe tame i svjetlosti, nade i beznađa, smisla i besmisla ljudske egzistencije. Laureta, franjevačka sestra, u svojoj pedesetogodišnjoj borbi za ljudski život onih koje neguje, sa piscem ima neraskidivu sponu – ljubav prema literaturi i njenoj moći da od čitaoca napravi velikog ključara njegovog rukopisa.

Nalazeći izbor po srodnosti u geteovskom smislu, ona se pronalazi u pišćevom djelu u kome otkriva smisao svoje literarne galaskije i bezrezervnog pripadanja literaturi, dovodeći svijet književnosti i umjetničkog stvaranja do apsoluta svoga postojanja. Ona sopstvenu sudbinu u ovozemaljskom životu, posmatra kao stradanje: „Ako ne stradamo, nijesmo vidjeli ništa“ (Jovanović 2015: 56). Drugim riječima, Bog se ne može spoznati sem kroz patnju. Prva njena dužnost, kako ona shvata svoj poziv, treba da bude milost i blagoumlje. Dopirući do same suštine humanih načela, Laureta povjerava piscu: „Svi mi imamo svoj oltar kojem prilažemo svoju žrtvu. I svi smo mi dio pripovijedanja svog ili tuđeg“ (Jovanović 2015: 67).

Laureta je jedan od Pišćevih likova koji postoje u njegovoj imaginaciji odavno, ali koju tek na samrti može literarno da opredmeti kao blagog pratio- ca koji ga svojom gorkom životnom pričom provodi kroz njegovo nestajanje. Autor Borislav Jovanović sugerije Piscu da za umjetničko stvaranje i na samrtnoj uri postoji ključ koji i kad stvaralac umre ostaje u njegovoj klonuljoj ruci. Ta nada jesu njegovi budući čitaoci.

U recenziji romana *Laureta* pod nazivom *Sopstveni kutakvečnosti* Dragana Kršenković-Brković uočava da su „na protivrečnosti sagrađena dva lika u romanu. Dok o časnoj sestri Laureti saznajemo obilje podataka vezanih za njenu tragičnu sudbinu, o Piscu otkrivamo tek da je iz *zetsko-brdskog zavičaja* i da žudi da još jednom skoči u *zeleni vir Zete* i ispije čašu *snježanice sa nekog od katuna ispod Prekornice*... Dominacija subjektivne svesti nad realnošću

ogleda se u više elemenata unutrašnje forme – u pomerenom uglu pripovjedanja, u načinu izlaganja bez stroge racionalne strukture, kao i u korišćenju dijaloga, monologa i unutrašnjeg monologa Pisca i časne sestre – u svetovnom životu poznate kao Morana Kraus i Morana Crnković“ (Kršenković-Brković 2015: 129). Ovakav odabrani književni postupak isključuje strukturu hronološkog iznošenja događaja, a uvodi strukturu subjektivnog psihološkog vremena.

Jovanović odabira i „propušta“ samo najdragocjeniji životni materijal koji pretače u strukturu svog romana, da bi posredstvom empatije čitalac podsvjesno transponovao vlastita životna, emocionalna i misaona iskustva locirajući se u „kožu“ junaka djela. Upoznajući nas sa akterima romana *Laureta*, strahujući nad njihovom glavom i sudbinom, osjećajući prazninu pred njihovom životnom promašenošću – Pisac i sam postaje aktivni element u egzistiranju romana. Ovim djelom u još jednom vidu je demonstrirana stara misao da literarna činjenica predstavlja, uslovno rečeno, *popravljenju* činjenicu iz života u kojoj je odbačeno sve što je slučajno i sporedno, a sa druge strane – sublimirano i koncentrisano sve što je karakteristično za život. Romaneski svijet *Laureate* manifestuje utisak punoće i zaokruženosti, a zadatak Pisca je da čitaocu predstavi smisao tog svijeta, prije svega njegove duboke paradoksalnosti, logičnosti i protivurječnosti.

Pred kraj romana Pisac uopštava misao da čovjek uvijek teži nečem višem, ako ništa drugo, „vasiona će naš vapaj i naš šapat prihvatiti kao dio nje. Kao neodumiranje vrline“ (Jovanović 2015: 89). Filozofski sloj romana, bolje rečeno – metafizički njegov nivo, veoma je pregnantan. U ovim se završnim rečenicama romana nalazi razrješenje, odnosno odgovor da u svim ljudskim burama i stradanjima života od Postanja do Holokausta, kroz Vrlinu je jedino moguće postići pročišćenje od Zla.

„Borislav Jovanović, crnogorski književnik i književni kritičar u svom novom romanu *Laureta* postavlja niz ključnih pitanja o svrsi i smislu umjetnosti, o temeljnim odrednicama čovjekove egzistencije u svijetu u kojem dominiraju političko zlo i sebičnost“, u recenziji romanu Dragan Radulović kritički promišlja osnovne problemske nukleuse ovog djela. „Riječ je o refleksivnoj elegiji unutar koje se prepliću sudbine ljudi čiji su životi obilježeni njihovom potrebom da prevladaju i nadiđu nepovoljne okolnosti koje ih definišu, dakle da na zadovoljavajući način odgovore na pitanja: kako biti bolji od postojećeg sebe, kako se moralno i duhovno uzdignuti pomoću umjetnosti i filozofije i to u svijetu koji niti za umjetnost, niti filozofiju nema baš dovoljno sluha. Roman Borislava Jovanovića je lirska meditacija o prolaznosti, često i jezivo svjedočanstvo o uzaludnosti čovjekovih napora da u tvorevinama duha pronade neophodnu utjehu, ali i jasna demonstracija da izvan duha nikakave pouzdane utjehe ne postoji“ (Radulović 2015: 137).

Uspjevši da vlastita razmatranja o literaturi i umjetnosti oformi na upečatljiv i osoben način, Jovanović je koncipirao djelo koje zavređuje pažnju čitalaca ne samo crnogorskih, već i nekadašnjih jugoslovenskih prostora. Lajtmotiv ovog zanimljivog romana – *Mi smo u istoj klopci između neba i zemlje*, prerasta u njegovu dominantnu ideju, koja se pokazuje kao jedna od nadređenih u njegovoj bogatoj značenjskoj lepezi. Polazeći od nihilizma savremenog doba, autor zagovara pozitivne vrijednosti čovjeka i društva, a spas od očaja vidi u naglašavanju odgovornosti čovjeka za civilizovanje svijeta.

Literatura

Primarna:

- Jovanović, Borislav: *Mala Moskva*, Dignitas, Cetinje, 1998.
- Jovanović, Borislav: *Bijeli gavran (Roman o Imaginarnoj Biblioteci u nekoloko čitanja ili Dnevnik Đurđa Crnojevića)*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore “Đurđe Crnojević”, Cetinje, 2011. Jovanović, Borislav: *Platonov plač*, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2011.
- Jovanović, Borislav: *Platonov plač*, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2011.
- Jovanović, Borislav: *Homerov arhipelag*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, 2013.
- Jovanović, Borislav: *Laureta (Roman o piscu i časnoj sestri)*, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2015.

Sekundarna:

- Bahtin. Mihail: *O romanu (poglavlje: Iz predistorije romaneskne reči)*, Nolit, Beograd, 1989, str. 400.
- Hodžić, Zuvdija: *Između Male Moskve i crnogorskog Makonda*, *Vijesti, Art*, 26. XII 2000, br. 6.
- Jovanović, Borislav: *Crnogorski književni urbanitet (Nacionalna literatura na prelazu milenija–eseji, prikazi, članci)*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2005, str. 15.
- Bajtal, Esad: *Povijest o karakazanu na(r)cističke etno-histo(e)rije*, pogovor romanu Borislava Jovanovića *Platonov plač*, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2011, str. 234.
- Simunović, Vlatko: *Iz riznice Crnojevića kroz san o biblioteci („Roman Bijeli gavran Borislava Jovanovića predstavljen na Cetinju“)*, *Pobjeda*, rubrika *Kultura* 12. IV 2011, str. 11.

- Miljić, Marjan-Mašo: *Imaginacija pretvorena u istoriju* („Savremeni roman 'Bijeli gavran' Borislava Jovanovića u izdanju CNB 'Đurđe Crnojević'“), *Vijesti, Art*, 22. V 2011, str. 10.
- Đurović, Jelena: *Riječ izdavača*, u romanu Borislava Jovanovića *Bijeli gavran (Roman o Imaginarnoj Biblioteci u nekoliko čitanja ili Dnevnik Đurđa Crnojevića)*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore “Đurđe Crnojević”, Cetinje, 2011, str. 6.
- Goranović, Pavle: *San o biblioteci*, pogovor romanu Borislava Jovanovića *Bijeli gavran*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2011, str. 247.
- Miljić, Marjan: *Jedinstveno i netipično djelo (O romanu Borislava Jovanovića 'Bijeli gavran' - izvod iz recenzije)*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore “Đurđe Crnojević”, Cetinje, 2011, str. 255.
- Rakočević, Bogić: *Mitsko svetište (Književni spomenik Đurđu Crnojeviću, crnogorskoj duhovnosti)*, *Pobjeda, Agora*, 7. V 2012, str. 13.
- Simunović, Vlatko: *Smrt zavičaja i njegovo uskrsnuće (Knjige koje (ne) morate čitati: 'Bijeligavran' Borislava Jovanovića)*, *Pobjeda*, rubrika *Kultura*, 21. IV 2012, str. 6.
- Rakočević, Bogić: *Traganja za slobodom (Borislav Jovanović: 'Platonov plač', Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2011)*, Narodna biblioteka „Radost Ljmović“, Podgorica, 2013, str. 145.
- Simunović, Vlatko: *Prava istorija je u književnosti (Roman Borislava Jovanovića 'Platonov plač' predstavljen u Podgorici)*, *Pobjeda*, 15. III 2013, str. 11.
- Rakočević, Bogić: *Hibridna knjiga (Borislav Jovanović 'Platonov plač', Otvoreni kulturni forum)*, Cetinje, *Pobjeda*, rubrika *Kultura*, 3. VI 2013, str. 12.
- Simunović, Vlatko: *Roman o djetinjstvu koje nas ponovo rađa (Knjige koje (ne) morate pročitati: 'Platonov plač', Borislav Jovanović)*, *Pobjeda*, rubrika *Kultura*, 22. VI 2013, str. 9.
- Bajtal, Esad: *Svjedočanstvo o pobuni*, *Vijesti, Art*, 19. I 2013, str. 14.
- Bogićević, Čedomir: *Filozofski roman o čovjeku i mitu (Borislav Jovanović: 'Homerov arhipelag', Cetinje, 2013)*, rubrika *Kultura*, 18. I 2014, str. 16.
- Kršenković-Brković, Dragana: *Sopstveni kutak večnosti*, pogovor romanu *Laureta (Roman o piscu i časnoj sestri)*, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2015, str. 128.
- Radulović, Dragan: *Recenzija na roman Borislava Jovanovića 'Laureta'*, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2015, str. 128.

Sofija KALEZIĆ-ĐURIČKOVIĆ

**REBEL TESTIMONIES
(Borislav Jovanović's Novels)**

In this paper, the author introduces the public to critical and analytical aspects of approaches to novels of Montenegrin writer Borislav Jovanović, a very versatile and prolific author whose rich creative oeuvre includes novels and collections of poetry, literary criticism and journalism, as well as books for children. Jovanović also dealt with themes from Montenegrin cultural history and as a poet he was awarded *Ratković's award*, the most important Montenegrin recognition in the field of poetry.

Key words: *Montenegrin literature, Borislav Jovanović, novel, history, tradition*